

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-16\(45\)-25-40](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-16(45)-25-40)
УДК 159.9.016

Литвиненко Олена Олександрівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка.
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2152-7285>
o.lytvynenko@kubg.edu.ua

СПЕЦИФІКА ПОВЕДІНКОВИХ ПРОЯВІВ ПІДЛІТКІВ У КОНТЕКСТІ ЇХ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Анотація. Особистісне становлення – це процес соціалізації індивіда та формування специфічних рис і проявів, що, розпочавшись на ранніх етапах онтогенезу, триває протягом всього життя. Проте окремі періоди вирізняються особливо активним перебігом даного процесу. Одним з таких періодів є підлітковий вік – пора активного розвитку та внутрішніх конфліктів, бажання самостійності та страху перед відповідальністю, розробки стратегій взаємодії з оточуючими та пошуку власного «Я». Цей віковий період пов'язаний з мріями про майбутнє, постановкою власних цілей, реорганізацією структури взаємин з однолітками, вчителями, батьками. Саме в часі підлітковості відбувається формування численних новоутворень серед яких, зокрема, типові поведінкові патерни і стратегії. У статті представлено результати дослідження особливостей та специфіки поведінкової сфери особистості підлітків, в межах якого було проаналізовано окремі поведінкові прояви підлітків, визначено характер та інтенсивність взаємозв'язків між представленими змінними, систематизовано виявлені статистичні закономірності та на їх основі здійснено теоретичні узагальнення, щодо специфіки поведінкових проявів підлітків в контексті їх особистісного становлення. Наведено отримані емпіричні дані, що доводять наявність безпосередніх двосторонніх взаємозв'язків між окремими проявами поведінкової сфери в контексті особистісного становлення підлітків. При цьому характер зв'язку (прямий, або обернений) також залишається сталим. Це дозволяє говорити про інтрадетермінованість поведінкових компонентів, а, відповідно і про їх компенсаторність. Доведено взаємну обумовленість окремих складових поведінкової сфери особистості підлітків. Тобто типові стратегії поведінки підлітків обумовлюються властивим їм рівнем домагань та визначають характер

об'єктивних досягнень. Стаття може представляти інтерес для фахівців у сфері психології розвитку, практичних психологів та психотерапевтів, педагогів та усіх фахівців, сфера практичної діяльності яких передбачає активну взаємодію з підлітками.

Ключові слова: поведінка; поведінкові стратегії; рівень домагань; підлітковий вік; особистісне становлення.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Поведінка людини – це складна система її реакцій на навколишній світ, спосіб взаємодії з ним та засіб самоаналізу і самопрезентації. В поведінці актуалізуються інтенції, прагнення мотиви та цілі, тому детальний аналіз поведінки суб'єкта дозволяє пояснити його індивідуальні та особистісні особливості, а також спрогнозувати подальші поведінкові реакції. Тому, аналізуючи психологічні особливості особистісного становлення, варто особливу увагу приділити питанням формування характерних поведінкових патернів та опанування підлітками нових форм діяльності. Підлітковий вік характеризується низкою специфічних новоутворень, серед яких: розвиток самосвідомості, формування системи особистісних цінностей, прагнення приналежності до групи однолітків, розвиток вольових якостей, підвищена збудливість та ін. При цьому типова поведінка часто визначається саме цими новоутвореннями, або ж провідними особистісними детермінантами. Таким чином, процес становлення особистості є нерозривно пов'язаним з формуванням поведінкової сфери, дослідження якої, своєю чергою, дозволяє сформулювати загальне уявлення про особистісну сферу підлітка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особистісного становлення підлітків традиційно включають аналіз їх емоційних проявів та афективних станів [1], [2], [3], формування персонологічних тенденцій та рис [4], свідомісних новоутворень [5], а також загального процесу становлення [6]. Водночас, ключові компоненти та маніфестації поведінкової сфери залишаються поза увагою, або ж розглядаються як вторинні, похідні від наведених вище конструктів.

Втім, поведінкова сфера, на рівні з афективною та когнітивною є рівноцінною складовою особистості підлітків. Типові патерни поведінки, формуючись під впливом персонологічних тенденцій, визначають подальше становлення афективної та когнітивної сфери підлітків [7].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження полягала у вивченні особливостей та специфіки

поведінкової сфери особистості підлітків.

Досягнення мети стало можливим завдяки реалізації наступних **завдань**: 1) дослідити окремі поведінкові прояви підлітків (поведінкові стратегії, рівень домагань та об'єктивні досягнення); 2) визначити характер та інтенсивність взаємозв'язків між представленими змінними; 3) проаналізувати виявлені статистичні закономірності та на їх основі здійснити теоретичні узагальнення, щодо специфіки поведінкових проявів підлітків в контексті їх особистісного становлення.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

У якості основних поведінкових конструктів особистості традиційно розглядаються типові для неї стратегії поведінки, рівень домагань та об'єктивні досягнення. Типові поведінкові стратегії – це форми поведінки, що повторюючись в певних ситуаціях, визначають загальний характер активності індивіда [8]. Своєю чергою, об'єктивні досягнення підлітків відображають практичний аспект реалізації поведінкових стратегій та їх умовну ефективність [9].

Рівень домагань, як психологічний конструкт знаходиться на межі поведінкової та когнітивної сфери особистості, тому варто окремо зупинитись на обґрунтуванні доцільності його вивчення саме в поведінковому контексті. Експериментальні дослідження рівня домагань традиційно проводились представниками класичної школи гештальт-психології, зокрема учнями та послідовниками К. Левіна. За аналогією з фізичної картиною світу К. Левін пояснював поведінку людини властивостями «поля», тобто певних різноспрямованих сил, в межах яких ця поведінка реалізується. При цьому низка екстернальних та інтернальних факторів створює характер та специфіку координації і конфігурації сил, відповідно до їх значимості та впливу на загальний результат поведінки. «Різниця потенціалів», що виникає в межах даного процесу визначає «траєкторію» психічного руху та забезпечує вирішення існуючих ситуативних суперечностей [10]. Процесуальні характеристики вирішення індивідом таких суперечностей, а також особливості формулювання ним довгострокових цілей та вибору стратегій їх досягнення залежить, передусім, від рівня його домагань.

Саме поняття рівня домагань було запропоноване ученицею К. Левіна Т. Дембо, котра визначала даний конструкт, як найпростішу проміжну мету, що дозволяє наблизитись до основної цілі, яку індивід хоче досягти в декілька етапів [11]. Своєю чергою, Ф. Хоппе пояснював даний

феномен як сукупність невизначених, або більш конкретизованих очікувань, цілей і прагнень, щодо своїх майбутніх досягнень. При цьому такі очікування є не статичними, а такими, що зазнають постійних зсувів та трансформацій. Саме Ф. Хоппе розпочав активне емпіричне вивчення рівня домагань особистості, використовуючи для цього низку методів. На перших етапах своїх досліджень науковець встановив, що оцінка рівня домагань з використанням методу клінічного інтерв'ю та бланків самооцінки для респондентів виявляється описовою і необ'єктивною [12].

Таким чином, рівень домагань являє собою конструкт, що одночасно реалізується на когнітивному та поведінковому рівні. При цьому, когнітивний рівень представлений, передусім, в контексті самооцінки досліджуваним власних здібностей та здатності досягти успіху, а також оцінки ним свого попереднього досвіду, зокрема пов'язаного з досягненнями та невдачами у діяльності. З іншого боку, будучи поведінковим конструктом, рівень домагань визначає вибір індивідом тих чи інших поведінкових реакцій, на основі яких формуються типові для нього поведінкові стратегії. В загальному вигляді всі ці стратегії можна поділити на два великих класи: прагнення до успіху (завищений рівень домагань) та уникнення невдач (знижений рівень домагань).

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Досліджуючи поведінкову сферу особистості підлітків, ми намагались максимально дистанціюватись від суб'єктивних самооцінювальних тестів та опитувальників, результати яких можуть бути спотворені внаслідок активації захисних механізмів психіки, а також свідомого, або неусвідомленого прагнення респондентів давати соціально-бажані відповіді. Саме тому, основними методами, що були використані на даному етапі дослідження стали проєктивні (що дозволяють мінімізувати вплив когнітивних тенденцій та конструктів на результати дослідження) та експеріментальні (котрі базуються на реальному досвіді та життєвих подіях досліджуваних).

Першим етапом дослідження поведінкової сфери респондентів стало визначення рівня їх домагань у діяльності. З цією метою було застосовано методику вивчення рівня домагань Ф. Хоппе – об'єктивний поведінковий тест, який своєю практичністю та експеріментальною спрямованістю відрізняється від інших психодіагностичних інструментів. Саме орієнтація процедури даного тесту на виконання практичних завдань та необхідність фіксації об'єктивних поведінкових реакцій, стали причиною його включення до загальної програми нашого дослідження. При цьому було

виокремлено чотири рівня домагань: 1) реалістично завищений (досліджуваний проявляє схильність обирати завдання підвищеної складності, але вирішує їх переважно успішно); 2) нереалістично завищений (досліджуваний проявляє схильність обирати завдання підвищеної складності, але вирішує їх переважно неуспішно); 3) нереалістично знижений (досліджуваний проявляє схильність обирати прості завдання та вирішує їх без жодних зусиль); 4) реалістично знижений (досліджуваний проявляє схильність обирати прості завдання, але має труднощі і з їх вирішенням).

Діагностика схильності особистості до вибору певних поведінкових стратегій відбувалась з використанням методу контент-аналізу створених респондентами текстів. Досліджуваним було представлено початок історії, в якій герой потрапляє у складні життєві обставини та запропоновано продовжити її та запропонувати свої варіанти подолання цих труднощів. При цьому ми припустили, що максимально повно та деталізовано респонденти будуть описувати саме ті поведінкові стратегії, які є найбільш характерними для них самих, а, відповідно, результати, отримані в ході такої роботи являтимуть собою проєктивний матеріал. Для подальшої обробки та інтерпретації отриманих даних було виокремлено п'ять категорій контент-аналізу: 1) активні, агресивні дії; 2) інтелектуалізація; 3) пошук альтернатив; 4) пошук соціальної підтримки; 5) уникання.

Наступний метод дослідження поведінкової сфери – біографічний – було обрано, оскільки збір фактичних даних про життєві обставини досліджуваного дозволяє максимально уніфікувати отримані результати. За допомогою біографічного методу визначались об'єктивні досягнення респондентів. При цьому до об'єктивних досягнень відносились такі параметри, як: академічна успішність, досягнення у спорті, досягнення в інших видах позашкільної активності. За кожним з цих параметрів фіксувався один з трьох рівнів: високий, середній, низький (відсутність очевидних досягнень).

У дослідженні взяли участь 195 осіб віком від 13 до 16 років ($M=14,5$ р.; $SD=1,5$ р.), серед яких 103 дівчинки та 92 хлопця. Всі вони є учнями закладів загальної середньої освіти Києва, Харкова, Одеси та інших міст.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Обробка результатів дослідження поведінкової сфери з використанням двостороннього множинного регресійного аналізу дозволила виявити низку статистично значимих закономірностей, які пояснюють загальну логіку становлення поведінкових проявів підлітків

(див. табл. 1–4). Зокрема, було визначено детермінанти прояву кожної з п'яти поведінкових стратегій. Так, в результаті аналізу взаємозв'язку поведінкових стратегій з рівнем домагань та досягненнями підлітків (табл. 1), було виявлено негативний зв'язок між стратегією «активні, агресивні дії» та досягненнями середнього рівня. Таким чином, реалізація відповідної стратегії відбувається у випадку наявності високих досягнень і тоді агресивна активність стає експансивною та призводить до нових звершень. З іншого боку, вона може приймати форму відповіді на поразку і тоді агресивність стає природною захисною реакцією. Натомість, досягнення середнього рівня виключають можливість прояву даної поведінкової стратегії.

Схильність підлітків до вибору стратегії «пошук альтернатив» пов'язаний з обґрунтовано низьким рівнем домагань. Тобто, не маючи визначних успіхів у діяльності, а також прагнення їх досягти, підлітки демонструють тенденцію до відмови від діяльності, спрямованої безпосередньо на досягнення цілей, заміщуючи її альтернативними видами активності.

Таблиця 1

**Взаємозв'язок поведінкових стратегій
з рівнем домагань та досягненнями**

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість
	B	SD			
Активні, агресивні дії					
(Константа)	1,316	0,106		12,443	0,000
Середні досягнення	-0,357	0,174	-0,093	-2,014	0,045
Пошук альтернатив					
(Константа)	0,060	0,013		4,517	0,000
Обґрунтовано низький р. д.	0,080	0,032	0,115	2,489	0,013
Пошук соціальної підтримки					
(Константа)	0,094	0,016		5,863	0,000
Необґрунтовано низький р. д.	0,104	0,038	0,125	2,709	0,007
Уникання					
(Константа)	1,148	0,021		6,943	0,000
Високі досягнення	-0,090	0,038	-0,110	-2,385	0,017

Очевидною є обумовленість стратегії «пошук соціальної підтримки» необґрунтовано низьким рівнем домагань. Зазначимо, що такий рівень домагань є індикатором зниженої самооцінки. При цьому суб'єкт стикається зі зневірою у власні сили та можливості і стає узалежненим від сторонньої допомоги у прийнятті рішень та досягненні цілей.

Логічним є також і негативний зв'язок між високими досягненнями та поведінковою стратегією «уникання». Його сутність цілком узгоджується з теорією навченої безпорадності (Abrahamson, Seligman & Teasdale, 1978) та полягає у тому, що стикнувшись у житті з неодноразовими невдачами та відсутністю високих досягнень у будь-якій сфері, особа зневірюється у своїх силах та намагається уникати будь-яких активностей, щоб не наражати себе на небезпеку зазнати невдачу.

Таким чином, логіка зв'язків поведінкових стратегій з іншими складовими поведінкової сфери особистості підлітків видається достатньо передбачуваною. Водночас одна з 5 стратегій, а саме «інтелектуалізація» залишилась не включеною у представлену систему закономірностей. Це дозволило нам припустити, що її прояв обумовлюється певними чинниками, які належать до іншої сфери особистості: когнітивної, або афективної. Перевірка відповідної гіпотези засвідчила, що прояв стратегії «інтелектуалізація» виключений за наявності у підлітка дисфункційних когнітивних схем самопожертви та покинутості (табл. 2). При цьому, відсутність статистично значимих позитивних зв'язків з іншими схемами свідчить, що зазначена стратегія поведінки притаманна, передусім, підліткам, які не мають явно виражених дисфункційних схем, а, відповідно, становлення когнітивної сфери яких є відносно гармонійним.

Таблиця 2

Взаємозв'язок поведінкової стратегії «інтелектуалізація» з когнітивними та афективними проявами особистості

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість
	B	SD	Бета		
(Константа)	0,2622	0,138		4,512	0,000
Самопожертва	-0,041	0,020	-0,098	-2,122	0,034
Покинутість	-0,028	0,013	-0,097	-2,080	0,038
Тривожність	0,033	0,015	0,104	2,219	0,027
Презирство	-0,020	0,010	-0,094	-2,046	0,041

Водночас, схильність до інтелектуалізації обумовлюється підвищеною

тривожністю та виключається в осіб, яким притаманна емоційна модальність «презирство». Тобто підлітки з підвищеною тривожністю проявляють схильність до детального аналізу життєвих ситуацій, який передують прийняттю відповідальних рішень та початку будь-яких специфічних активностей, що цілком відповідає загальним механізмам роботи тривоги.

Отже, стратегія «інтелектуалізація», будучи безпосередньо пов'язаною з мисленнєвою діяльністю, не має детермінант серед інших складових поведінкової сфери особистості. Натомість вона обумовлюється окремими рисами та характеристиками, що належать до когнітивної та афективної сфер.

Дослідження взаємозв'язку об'єктивних досягнень з поведінковими стратегіями та домаганнями дозволило виокремити детермінанти двох рівнів досягнень: високого та середнього (табл. 3).

Таблиця 3

**Взаємозв'язок об'єктивних досягнень
з поведінковими стратегіями та рівнем домагань**

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість
	B	SD			
Високі					
(Константа)	0,292	0,024		12,357	0,000
Уникання	-0,134	0,056	-0,110	-2,385	0,017
Середні					
(Константа)	0,336	0,024		13,766	0,000
Необґрунтовано низький	0,183	0,058	0,144	3,123	0,002
Уникання	-0,137	0,058	-0,109	-2,375	0,018

Високі домагання властиві особам, які утримуються від стратегії «уникання». Тобто лише відмова від уникання активностей та пов'язаних з ними ризиків дозволяє підліткам досягти об'єктивно високих результатів у різних видах діяльності. Зазначимо, що стратегія «уникання» виключає також можливість досягнень середнього рівня. Таким чином, можемо зробити послідовний висновок, що вибір даної стратегії поведінки призводить до загальної неуспішності в діяльності та низького рівня її результатів.

Водночас, середні досягнення обумовлюються необґрунтовано низьким рівнем домагань, що є цілком очікуваним, оскільки низький рівень домагань

не дозволяє суб'єкту формулювати амбітні цілі та вдаватись до діяльності, спрямованої на їх досягнення. З іншого боку, те, що низький рівень домагань є необґрунтованим, свідчить про розвинені на достатньому рівні здібності особи та її загальну здатність досягати успіху. Відповідно, таке поєднання реальних можливостей підлітка та їх відображення в його свідомості визначає переважання досягнень саме середнього рівня.

Третім аспектом поведінкової сфери підлітків є рівень їх домагань. Результати дослідження цього психологічного утворення дозволяють говорити про його обумовленість як поведінковими стратегіями, так і об'єктивними досягненнями (табл. 4).

Таблиця 4

**Взаємозв'язок рівня домагань
з поведінковими стратегіями та об'єктивними досягненнями**

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість
	B	SD			
Необґрунтовано високий					
(Константа)	0,278	0,021		12,959	0,000
Пошук соціальної підтримки	-0,163	0,064	-0,117	-2,538	0,011
Середні досягнення	-0,099	0,042	-0,109	-2,364	0,018
Обґрунтовано низький					
(Константа)	0,158	0,018		8,761	0,000
Пошук альтернатив	0,166	0,067	0,115	2,489	0,013
Необґрунтовано низький					
(Константа)	0,133	0,022		6,047	0,000
Середні досягнення	0,113	0,036	0,144	3,123	0,002
Пошук соціальної підтримки	0,153	0,055	0,127	2,786	0,006

Зокрема, обґрунтовано низький рівень домагань властивий суб'єктам, чиєю провідною поведінковою стратегією є «пошук альтернатив». Відповідно, об'єктивно оцінюючи власні здібності та розуміючи свої обмеження, такі підлітки проявляють схильність до відмови від активної діяльності, віддаючи перевагу вибору тих стратегій досягнення цілей, які потребують найменших витрат енергії.

З іншого боку, прояв необґрунтовано високого рівня домагань

виключається у разі переважання в індивіда поведінкової стратегії «пошук соціальної підтримки» та об'єктивних досягнень середнього рівня. Тобто особи, які оцінюють свої здібності та можливості як непересічні, не схильні звертатись по допомогу та підтримку, розраховуючи виключно на власні ресурси. При цьому, остаточний рівень їх досягнень стає або високим, або низьким, що є більш вірогідним, зважаючи на логіку формування необґрунтовано високого рівня домагань.

Варті уваги також детермінанти прояву в підлітків необґрунтовано низького рівня домагань, які є діаметрально протилежними наведеним вище. Так, необґрунтовано низькі домагання властиві особам, які демонструють середній рівень досягнень та чиєю провідною стратегією є «пошук соціальної підтримки». Отже, ключовою характеристикою рівня домагань є не його кількісна представленість (власне рівень), а співвіднесеність з реальністю, тобто об'єктивність та критичність суб'єкта, що визначає його формування.

Узагальнення та систематизація взаємозв'язків між складовими поведінкової сфери (див. рис.) особистості дозволяє зробити наступні висновки.

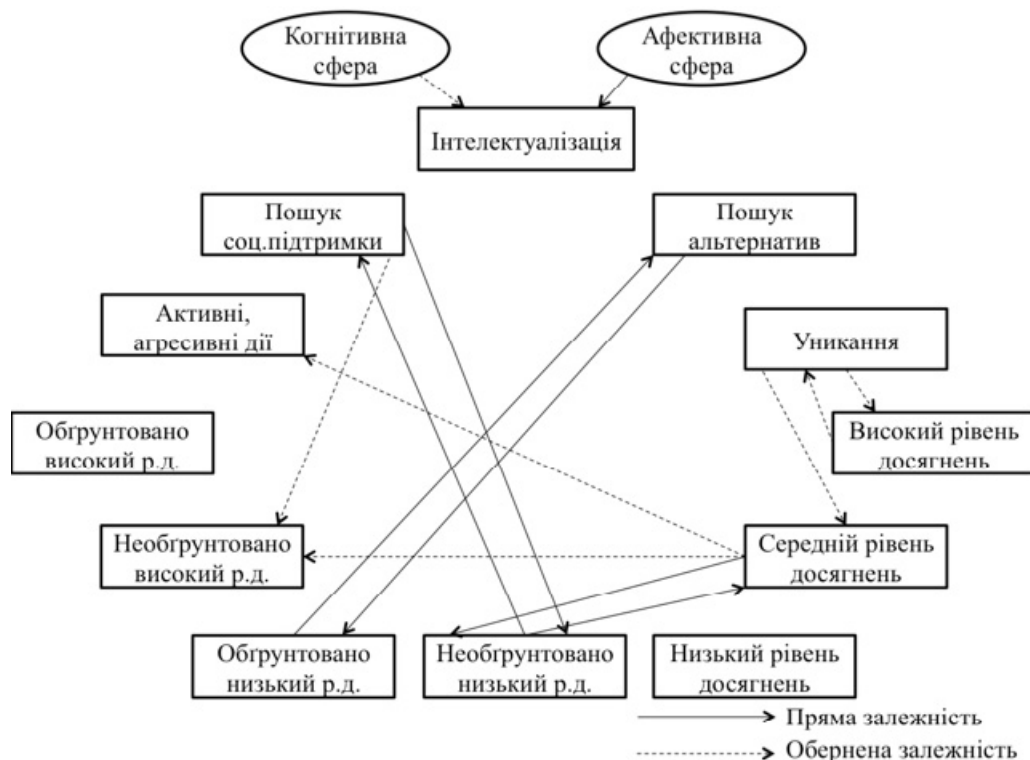

Рис. Система взаємозв'язків між компонентами поведінкової сфери

По-перше, переважна більшість виявлених зв'язків є двосторонніми, тобто одні прояви не лише обумовлюються вираженістю інших, а й самі

обумовлюють їх прояв. При цьому характер зв'язку (прямий, або обернений) також залишається сталим. Це дозволяє говорити про інтрадетермінованість поведінкових компонентів, а, відповідно, і про їх компенсаторність.

По-друге, по одному компоненту з кожної групи виявились не включеними до загальної системи взаємозв'язків всередині сфери. Серед поведінкових стратегій таким компонентом стала «інтелектуалізація», серед рівнів домагань – обґрунтовано високий, а серед рівнів об'єктивних досягнень – низький. Аналіз таких закономірностей дозволив нам припустити обумовленість даних проявів якостями, які належать до інших сфер. Таким чином було визначено обумовленість прояву поведінкової стратегії «інтелектуалізація» когнітивними та афективними особливостями підлітків. Це підтверджує наявність взаємозв'язків не лише всередині кожної сфери, але і між окремими складовими різних сфер.

Таким чином, статистичний аналіз результатів емпіричного дослідження засвідчив наявність численних одно- та двосторонніх зв'язків між компонентами когнітивної та поведінкової сфери. Серед компонентів афективної сфери таких зв'язків було виявлено недостатньо для формулювання генералізованих висновків. Отже, перша статистична гіпотеза емпіричного дослідження була підтверджена частково.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Узагальнено та систематизовано особливості взаємних залежностей між складовими поведінкової сфери. З'ясовано, що переважна більшість зв'язків є двосторонніми, тобто одні прояви не лише обумовлюються вираженістю інших, але й самі обумовлюють їх вияв. При цьому характер зв'язку (прямий, або обернений) також залишається сталим. Це дозволяє говорити про інтрадетермінованість поведінкових компонентів, а, відповідно і про їх компенсаторність.

Водночас, по одному компоненту з кожної групи ознак виявились не включеними до загальної системи взаємозв'язків всередині сфери. Серед поведінкових стратегій таким компонентом стала «інтелектуалізація», серед рівнів домагань – обґрунтовано високий, а серед рівнів об'єктивних досягнень – низький. Аналіз виявлених закономірностей дозволив припустити обумовленість даних проявів якостями, які належать до інших сфер. Таким чином було визначено обумовленість прояву поведінкової стратегії «інтелектуалізація» когнітивними та афективними особливостями підлітків. Це підтвердило наявність взаємозв'язків не лише

всередині кожної сфери, але і між окремими складовими різних сфер. Таким чином, перспективи подальших досліджень полягають в детальному вивченні та аналізі взаємозв'язків між окремими проявами когнітивної, поведінкової та афективної сфер.

Виявлені ж на даному етапі взаємозв'язки мають значення як для психологічної діагностики, так і для психопрактичної діяльності, оскільки з одного боку дозволяють передбачити певні особливості когнітивної, афективної та поведінкової сфери на основі наявності інших їх проявів, а з іншого – забезпечують можливості використання компенсаторних механізмів в межах психологічної профілактики та коригування.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері полягають у практико-орієнтованому дослідженні способів і стратегій цілеспрямованого психологічного впливу на поведінку підлітків з метою гармонізації процесу їх особистісного становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. Ellis, *Rational Emotive Behaviour Therapy: It Works for Me – It Can Work for You*. New York, USA: Prometheus Books, 2009.
- [2] C. Martell, S. Dimidjian, R. Herman-Dunn, *Behavioral activation for depression: a clinician's guide*. New York, USA: The Guilford Press, 2013.
- [3] J. Silk, L. Steinberg, A. Morris, «Adolescents' emotion regulation in daily life: links to depressive symptoms and problem behavior», *Child Development*, No 74(6), p. 1869–1880, 2003.
- [4] Р. Павлевків, Н. Корчакова, В. Безлюдна, «Проблема просоціального розвитку особистості у структурі освітнього контенту», *Психологія: реальність і перспективи*, Вип. 15, с. 126–134, 2020.
- [5] E. Telzer, D. Goldenberg, A. Fuligni, A. Galván, M. Lieberman, «Adolescents' emotional competence is associated with parents' neural sensitivity to emotions», *Frontiers in Human Neuroscience*, No 8, p. 558–568, 2014.
- [6] N. F. Kahn, «Optimizing Adolescent Health Behavior Programs», *Journal of Youth Development*, No 15(3), p. 74–85, 2020.
- [7] О. О. Литвиненко, «Взаємозв'язок когніцій та емоцій підлітків у контексті їх особистісного становлення», *Психологічний часопис*, Т. 6, № 4, с. 159–168, 2020.
- [8] D. Westbrook, H. Kennerley, J. Kirk, *An Introduction to Cognitive Behavioural Therapy*. London, England: Sage Publications, 2007.
- [9] B. Weiner, «An attributional theory of achievement motivation and emotion», *Psychological Review*, 92 (4), p. 548–573, 1985.

- [10] К. Левин, *Теория поля в социальных науках*. Москва, Россия: Речь, 2016.
- [11] Т. Dembo, «Thoughts on qualitative determinants in psychology: a methodological study», *Journal of Russian and East-European Psychology*, No 31, p. 15–70, 1993.
- [12] Р. Фрейджер, *Теории личности и личностный рост*. Москва, Россия, 2014.

SPECIFICS OF ADOLESCENTS' BEHAVIORAL MANIFESTATIONS IN THE CONTEXT OF THEIR PERSONAL FORMATION

Olena Lytvynenko,
Ph.D. in Psychology,
Associate Professor of the Chair of Practical Psychology
Borys Grinchenko University of Kyiv.
Kyiv, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2152-7285>
o.lytvynenko@kubg.edu.ua

Abstract. Personal formation is a process of individual's socialization and development of specific traits and manifestations, which, begins on the early stages of ontogenesis and continues throughout the whole life. However, some periods are particularly important in this process. One of such periods is adolescence, which is the period of active development and internal conflicts, desire for independence and fear of responsibility, development of strategies for interpersonal interactions and search for one's own self. This age period is associated with dreams of the future, setting the goals, reorganizing the structure of relationships with peers, teachers, and parents. Exactly in adolescence there are formed numerous traits and features, including typical behavioural patterns and strategies. The article presents the results of a study of peculiarities and specifics of the behavioural sphere of adolescents' personality. With this aim there were analysed individual behavioural manifestation of adolescents, determined the nature and intensity of relationships between the presented variables, systematized statistical regularities and on their basis there were made theoretical generalizations about the specificity of behavioural manifestations of adolescents in the context of their personal formation. The obtained empirical data are presented, proving the existence of direct bilateral relationships between individual manifestations of the behavioural sphere in the context of adolescents' personal formation. At the same time, the nature of the connections (direct

or reverse) also remains constant. This allows to talk about the intradetermination of behavioural components, and, accordingly, about their compensatory nature. Furthermore, there was proved the mutual dependence of the individual components of behavioural sphere of adolescents' personalities. Consequently, typical behavioural strategies of adolescents are determined by their level of demands and determine the nature of objective achievements. The article may be interesting for specialists working in the field of age psychology, practical psychologists and psychotherapists, teachers and all practitioners whose profession provides active interaction with adolescents.

Keywords: behaviour; behavioural strategies; ambition level; adolescence; personal formation.

СПЕЦИФИКА ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ПРОЯВЛЕНИЙ ПОДРОСТКОВ В КОНТЕКСТЕ ИХ ЛИЧНОСТНОГО СТАНОВЛЕНИЯ

Литвиненко Елена Александровна,
кандидат психологических наук,
доцент кафедры практической психологии
Киевского университета имени Бориса Гринченко.
Киев, Украина.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2152-7285>
o.lytvynenko@kubg.edu.ua

Аннотация. Личностное становление – это процесс социализации индивида и формирования специфических черт и проявлений, который, начавшись на ранних этапах онтогенеза, продолжается на протяжении всей жизни. Однако отдельные периоды отличаются особенной активацией данного процесса. Одним из таких периодов является подростковый возраст – этап активного развития и внутренних конфликтов, желания самостоятельности и страха перед ответственностью, разработки стратегий взаимодействия с окружающими и поиска собственного «Я». Этот возрастной период связан с мечтами о будущем, постановкой собственных целей, реорганизацией структуры взаимоотношений со сверстниками, учителями, родителями. Именно в подростковой период происходит формирование многочисленных новообразований среди которых, в частности, типичные поведенческие паттерны и стратегии. В статье представлены результаты исследования особенностей и специфики поведенческой сферы личности подростков, в рамках которого были

проанализированы отдельные поведенческие проявления подростков, определен характер и интенсивность взаимосвязей между представленными переменными, систематизированы обнаружены статистические закономерности и на их основе осуществлены теоретические обобщения, о специфике поведенческих проявлений подростков в контексте их личностного становления. Приведены полученные эмпирические данные, доказывающие наличие непосредственных двусторонних взаимосвязей между отдельными проявлениями поведенческой сферы в контексте личностного становления подростков. При этом характер связей (прямой или обратный) также остается постоянным. Это позволяет говорить о интрадетерминированности поведенческих компонентов, а соответственно и об их компенсаторности. Доказано взаимную обусловленность отдельных составляющих поведенческой сферы личности подростков. Следовательно, типичные стратегии поведения подростков обуславливаются присущим им уровнем притязаний и определяют характер объективных достижений. Статья может представлять интерес для специалистов в области психологии развития, практических психологов и психотерапевтов, педагогов и всех практиков, сфера деятельности которых предполагает активное взаимодействие с подростками.

Ключевые слова: поведение; поведенческие стратегии; уровень притязаний; подростковый возраст; личностное становление.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. Ellis, Rational Emotive Behaviour Therapy: It Works for Me – It Can Work for You. New York, USA: Prometheus Books, 2009.
- [2] C. Martell, S. Dimidjian, R. Herman-Dunn, Behavioral activation for depression: a clinician's guide. New York, USA: The Guilford Press, 2013.
- [3] J. Silk, L. Steinberg, A. Morris, «Adolescents' emotion regulation in daily life: links to depressive symptoms and problem behavior», Child Development, No 74(6), p. 1869–1880, 2003.
- [4] R. Pavlevkiv, N. Korchakova, V. Bezliudna, «Problema prosotsialnoho rozvytku osobystosti u strukturі osvithnoho kontentu», Psykholohiia: realnist i perspektyvy, Vyp. 15, s. 126–134, 2020.
- [5] E. Telzer, D. Goldenberg, A. Fuligni, A. Galván, M. Lieberman, «Adolescents' emotional competence is associated with parents' neural sensitivity to emotions», Frontiers in Human Neuroscience, No 8, p. 558–568, 2014.
- [6] N. F. Kahn, «Optimizing Adolescent Health Behavior Programs», Journal of

Youth Development, No 15(3), p. 74–85, 2020.

- [7] O. O. Lytvynenko, «Vzaiemozviazok kohnitsii ta emotsii pidlitkiv u konteksti yikh osobystisnoho stanovlennia», Psykholohichniy chasopys, T. 6, № 4, s. 159–168, 2020.
- [8] D. Westbrook, H. Kennerley, J. Kirk, An Introduction to Cognitive Behavioural Therapy. London, England: Sage Publications, 2007.
- [9] B. Weiner, «An attributional theory of achievement motivation and emotion», Psychological Review, 92 (4), p. 548–573, 1985.
- [10] K. Levin, Teoriya polya v social'nyh naukah. Moskva, Rossiya: Rech', 2016.
- [11] T. Dembo, «Thoughts on qualitative determinants in psychology: a methodological study», Journal of Russian and East-European Psychology, No 31, p. 15–70, 1993.
- [12] R. Frejdzher, Teorii lichnosti i lichnostnyj rost. Moskva, Rossiya, 2014.

*Стаття надійшла до редакції
03 березня 2021 року*